

Костельнюк
Марина Михайлівна

Політична участь як визначальний чинник демократизації політичного процесу

УДК 323.21:321.7
DOI <https://doi.org/>

Костельнюк Марина Михайлівна
старший викладач кафедри соціології
Чорноморського національного
університету імені Петра Могили
вул. 68-Десанників, 10,
м. Миколаїв, Україна

Специфіка сучасного політичного процесу в Україні, одним з проявів якого є характер взаємодії між владою та громадянами, актуалізує проблему політико-правового й інституційного забезпечення участі громадян у політичному житті суспільства. Адже сьогодні представники державної влади фактично не визнають політичної суб'єктності громадян у позаелекторальній ситуації, що не сприяє засвоєнню останніми усього комплексу автономної за суттю та конвенційної за формою політичної участі. До того ж факт перетворення громадян на ресурс влади спонукає до пошуку оптимальної моделі політичної участі громадян. Метою статті є розгляд питань феномену політичної участі, факторів та умов її формування, впливу громадянської активності на процес формування демократичного політичного режиму. Методологічну основу наукової статті становлять загальнонаукові прийоми досліджень і спеціальні методи, що ґрунтуються на сучасних наукових засадах управлінської, політичної, соціологічної і споріднених з ними наук. Наголошено, що участь громадян у політичному процесі має базуватися на наступних принципових положеннях: участь шляхом збору та передачі поглядів різних членів громадських організацій та зацікавлених громадян через громадські організації з метою впливу на процес прийняття політичних рішень; довіра як чесна взаємодія між політичними силами та суспільством; відповідальність та прозорість як з боку громадськості, так і з боку державних органів на всіх етапах діяльності; незалежність громадських організацій; принцип прозорості, в тому числі своєчасний доступ громадськості до всіх документів, проектів, рішень та висновків, які мають значення для процесу участі; принцип неупередженості, особливо з боку громадських організацій, оскільки вони мають право діяти самостійно та відстоювати різні позиції перед органами влади; принципи відкритості та доступності, оскільки процеси участі повинні бути відкритими та доступними для всіх на основі узгоджених меж участі; принципи відповідальності та ефективності, за яких участь повинна бути зорієнтованою на результат, щоб мати реальний вплив на зміст, а також органи повинні нести відповідальність перед суспільством за плин консультаційних процесів та доповідати про результати; принципи відсутності дискримінації, рівного ставлення та відкритості, а саме рівного доступу для всіх, у тому числі задоволення потреб меншин, осіб, які перебувають у несприятливих умовах, вразливих чи соціально відчужених осіб або груп осіб, які бажають взяти участь; принцип незалежності об'єднань, у тому числі відмови від нав'язування зобов'язань громадських організацій щодо участі в процесах прийняття рішень або відстоювання певних позицій.

Ключові слова: політична участь, політичний процес, демократичні перетворення, громадська участь, демократичні громадяни, політична суб'єктність громадян, політичний простір.

Вступ. Проголосивши незалежність, Україна задекларувала намір побудувати демократичний політичний режим. Одним з важливих складників демократії є активна позиція індивідів щодо політичних процесів, яка проявляється, зокрема, в політичній участі громадян. Участь особи в політичному житті суспільства показує насамперед рівень демократизації соціуму, свідомості громадян, рівень дієвості впливу особи на розвиток держави та реалізацію людиною своїх прав. Політична участь також може бути індикатором, що засвідчує рівень легітимності влади.

Найбільш повно теоретичне та методологічне підґрунтя політичної участі розроблено у працях зарубіжних вчених, що пояснюється наявністю сталої традиції масової участі населення в політичному процесі. В Україні, яка була на довгий час виключеною із загальноєвропейського контексту, проблема участі населення у процесах демократичного реформування перебуває на початковому етапі наукової розробки. В роботах демонструється комплексний підхід до розробки теорії політичної участі, розглядається феномен політичного

життя як визначальний чинник демократичної трансформації українського суспільства. Однак водночас у вітчизняній політичній науці відчувається нестача комплексного компаративного аналізу практики реалізації політичної участі як прояву політичної активності громадян. Вищезазначене й зумовлює актуальність даної статті.

Мета та завдання. Метою статті є комплексне дослідження феномену політичної участі як визначального чинника демократизації політичного процесу. Реалізація цієї мети зумовила постановку та вирішення таких взаємопов'язаних завдань:

- здійснити системний аналіз ефективності впливу громадянської участі на процеси демократизації суспільства;
- визначити перешкоди залученню громадян до політичного процесу;
- сформулювати умови підвищення громадянської активності в Україні.

Методи дослідження. Методологічну основу наукової статті становлять загальнонаукові прийоми досліджень і спеціальні методи, що ґрунтуються на сучасних наукових засадах

управлінської, політичної, соціологічної і споріднених з ними наук. У статті використано наступні методи: аналіз політичної літератури, наукових вітчизняних та зарубіжних першоджерел, законодавчо-нормативних документів та матеріалів щодо політичного процесу; порівняльний аналіз та синтез, прогнозування, що дозволило з'ясувати принципи політичної участі та сформулювати умови підвищення громадянської активності в Україні.

Результати. Процеси демократизації суспільно-владних відносин супроводжуються трансформацією всієї політичної системи, яка для самозбереження створює соціальний фундамент для втілюваної політики в особі громадян через ідеологію і за допомогою надання впливу на процес політичної соціалізації. Політична участь своєю чергою модифікує політичну систему і може розглядатися як один з основних факторів демократизації політичного процесу. Особливістю просування України до демократії є провідна роль держави у становленні форм політичної участі і умов розвитку нової соціально-політичної системи.

Є різні підходи до трактування дефініції «політична участь»:

- вільна активність громадян, спрямована на прямий чи опосередкований вплив на ухвалення тих чи інших варіантів або альтернатив на різних рівнях політичної системи (М. Каазе та А. Марш) [3];

- механізм «політичної машини», за допомогою якого забезпечується демократія, пов'язана із наданням максимально широкого доступу до структури прийняття рішень для різноманітних груп (теоретики структурного функціоналізму);

- прояв суперництва, боротьби, конфліктності як загальних характеристик соціуму, а отже, цей феномен вважається одним із джерел суспільного розвитку (представники теорії конфлікту);

- більш-менш регулярне і насамперед інструментальне застосування акторами різних форм політичної діяльності, засобом, за допомогою якого громадяни намагаються впливати на процес прийняття політичних рішень (О. Мелешкіна);

- одна з категорій теорії політичної соціалізації, конкретизується як форма залученості особистості до політики (І. Дембіцька) [2];

- різновид професійної політичної діяльності, спосіб самоствердження людини й формування культури спілкування, навичок управлінської і самоуправлінської діяльності, практичний рівень залучення індивіда у політичне життя, що змушує його реалізовувати конкретні соціально значимі дії (І. Воронова).

Отже, поняття «політична участь» характеризує індивідуальну практичну дію громадянина у політичній сфері і є ключовим компонентом механізмів функціонування демократичної системи. Характерними рисами політичної участі є: свідомий характер, тобто це не будь-яка дія у політичному

просторі, а така, що передбачає вибір суб'єктом діяльності у межах конструкції діяльність-бездіяльність, серед напрямів, засобів діяльності тощо; спрямування на досягнення певної мети або отримання певних результатів; повторюваність у часі, тобто до такої категорії ми не можемо зараховувати одноразові дії [3].

Процес участі громадян у прийнятті владних рішень можна розуміти як безперервну взаємодію влади і громадян, яка стосується всього циклу прийняття та реалізації рішення – від визначення сутності проблеми, вивчення громадської думки, шляхів та етапів переведення рішення у практичну площину до оцінки наслідків рішення та трансформації політики. Очевидно, що передумовою такої участі виступає високий рівень самоорганізації членів громадянського суспільства.

При цьому зауважимо, що громадська участь виступає однією із форм функціонування громадянського суспільства, побудованого на демократичних засадах, яка спирається на реальну можливість та здатність громадян отримувати інформацію щодо владного рішення, публічно та аргументовано її обговорювати, формувати шляхом компромісів консолідовану позицію та відстоювати її.

В контексті розгляду даної проблематики зауважимо, що існує ще така дефініція, як демократичні громадяни, – люди, які не тільки беруть активну участь у суспільно-політичному житті під час виборів, а й здійснюють постійний контроль дій влади [2]. Таким громадянам притаманна культура громадянськості – це ставлення людини до держави і дій влади, що проявляється у законслухняності та критичній вимогливості. Культура громадянськості врегульовує взаємодію громадян з владою, а не протистояння окремих верств суспільства одна одній. Вона характеризується сприйняттям влади не як предмета боротьби й завоювання, а як об'єкта впливу у процесі захисту інтересів і прав громадян. Культура громадянськості виражається у знанні й визнанні громадянами суспільних норм, готовності їх дотримуватися. Вона базується на знанні людей про їхні права й обов'язки, про те, як влаштована держава, про те, якими є політична система й головні конституційні та законодавчі процедури політичного процесу [1]. В результаті цілеспрямованої освіти і різнобічного виховання, формується свідомий, небайдужий, активний та відповідальний громадянин, достатньо самостійний, незалежний у судженнях і здатний чинити зворотний вплив на державу і суспільство, роблячи їх демократичними.

До головних форм політичної участі належать: участь у виборах до представницьких органів різного рівня, референдумах; участь у діяльності політичних партій, асоціацій та інших добровільних об'єднаннях та органах самоорганізації населення; участь у конвенційних і неконвенційних політичних акціях; участь в опитуваннях громадської думки,

фокус-групах, консультаціях, круглих столах та неформальних зустрічах, а також збори громадян, місцеві ініціативи, що знайшли масову підтримку, громадські слухання; участь у створенні дорадчих комітетів тощо [6].

В емпіричних дослідженнях політична участь розглядається зазвичай у континуумі поведінкових форм, починаючи з найнижчого, іноді «нульового» рівня активності «політичної людини». Через це побудовані на основі цих досліджень типології політичної участі постають фактично як типології політичної поведінки пересічних громадян, охоплюючи всі її прояви, аж до неучасті в політичному житті включно.

Враховуючи різні критерії, політична участь може бути: організованою (громадяни беруть участь у політичному житті на основі чітко продуманого плану); неорганізованою (ніким не керованою і здебільшого спонтанною); традиційною (здійснення політичних дій та вчинків відбувається згідно з встановленими нормами, схемами діяльності, дотримуючись стереотипної поведінки); новаторською (передбачає введення новизни); постійною (циклічно тривала участь, що має сталий характер та взаємодію) [4]; епізодичною (нетривала участь у певний момент політичного життя); прямою (у межах невеликих політичних груп, де народ безпосередньо приймає рішення більшістю голосів. На загальнонаціональному рівні до неї можна зарахувати референдум та плебісцит); опосередкованою (за допомогою голосування громадяни обирають тих, хто представлятиме їх на різних рівнях владних структур та прийматимуть від їх імені політичні рішення).

Виокремимо різні залученості до політичної участі залежно від мотивації політичної участі політичних акторів: інструментальна, де мотивацією є професійна стабільність, гарантії певного соціального статусу, приналежність до політичної влади як спосіб соціального самоствердження особистості; ціннісно-орієнтована, яка в основному базується на тих цінностях, які виробляються різними соціальними групами у процесі усвідомлення ними своїх інтересів і переваг; інструментально-раціональна, яка забезпечує і захищає інтереси політичних акторів; освітньо-розвивальна; комунітаристська, яка передбачає уявлення про загальне благо та необхідність його підтримання [5].

На відміну від демократичних країн, в Україні так і не сформувалась традиція підготовки, ухвалення та реалізації владного рішення як результату тривалого процесу консультацій, обговорень, діалогу влади та громадян, урахування пропозицій громадянського суспільства. Доречно акцентувати увагу на тому, що основними обмеженнями на шляху ефективної взаємодії влади та громадян, участі громадян у прийнятті владних рішень є: пасивність громадян; недостатній рівень інфор-

мованості населення; невизначеність механізмів фінансового та матеріального забезпечення громадських ініціатив; відсутність необхідності (та відповідних стимулів) у представників влади до взаємодії із громадою.

Можна стверджувати, що на тлі незадоволеності економічною ситуацією низька політична орієнтація відіграє стабілізуючу (або превентивну) функцію, тому що загальний критичний потенціал не має каналів і механізмів переростання масового невдоволення в політичний протест. Готовність взяти участь у таких політичних діях, як демонстрації, підписання петицій, бойкоти тощо, досить низька. Отже, з одного боку громадян України цікавить політичне життя, з іншого – політична активність залишається досить низькою. Саме тому, визначаючи ціннісні пріоритети, громадяни віддають перевагу традиційним цінностям – сім'ї, роботі, друзям.

Громадянський контроль за прийняттям та виконанням рішень, передача певних владних повноважень місцевому співтовариству сприятиме формуванню відкритого суспільства. Безперечно, в такому суспільстві менше перешкод для артикуляції та агрегації інтересів, політичної комунікації. Це сприяє виявленню проблем, попередженню конфліктів, а значить і забезпеченню стабільності політичної системи. Сьогодні актуальною проблемою, що потребує ґрунтовного вивчення, є координація діяльності громадських асоціацій з органами влади, яка дозволить максимально використати ресурси для вирішення суспільних проблем.

У розвинених демократичних країнах громадські організації часто залучаються до вирішення соціально-політичних проблем. Українській державі також потрібно визначити, які соціальні проблеми вона може вирішити сама, а які – спільними зусиллями із громадськими організаціями. Неприбуткові об'єднання часто не лише надають допомогу, а ще й забезпечують робочі місця для певних категорій людей. Нині в демократичних країнах наявні різні форми залучення громадян до управління на місцевому рівні: громадські дорадчі комітети; громадські слухання; громадянська просвіта; соціальний моніторинг (процес, який дозволяє громадськості відстежувати впровадження державних рішень на місцевому рівні, визначати їх ефективність та адекватність, а також надавати свої пропозиції щодо покращення процесу ухвалення рішень); створення коаліцій недержавних організацій [4].

Ми переконані в тому, що участь громадян у політичному процесі має базуватися на наступних принципових положеннях: участь шляхом збору та передачі поглядів різних членів громадських організацій та зацікавлених громадян через громадські організації з метою впливу на процес прийняття політичних рішень; довіра як чесна взаємодія між політичними силами та суспільством; відповідальність та прозорість як з боку громадськості, так

і з боку державних органів на всіх етапах діяльності; незалежність громадських організацій, оскільки важливим є визнання громадської організації як вільної й незалежної структури із власними цілями, рішеннями та заходами; принцип прозорості, в тому числі своєчасний доступ громадськості до всіх документів, проектів, рішень та висновків, які мають значення для процесу участі; принцип неупередженості, особливо з боку громадських організацій, оскільки вони мають право діяти самостійно та відстоювати різні позиції перед органами влади; принципи відкритості та доступності, оскільки процеси участі повинні бути відкритими та доступними для всіх на основі узгоджених меж участі; принципи відповідальності та ефективності, за яких участь повинна бути зорієнтованою на результат, щоб мати реальний вплив на зміст, а також органи повинні нести відповідальність перед суспільством за плин консультаційних процесів та доповідати про результати; принципи відсутності дискримінації, рівного ставлення та відкритості, а саме рівного доступу для всіх, у тому числі задоволення потреб меншин, осіб, які перебувають у несприятливих умовах, вразливих чи соціально відчужених осіб або груп осіб, які бажають взяти участь; принцип незалежності об'єднань, у тому числі відмови від нав'язування зобов'язань громадських організацій щодо участі в процесах прийняття рішень або відстоювання певних позицій.

На нашу думку, для того щоб люди брали активну участь у громадському житті, потрібно насамперед знайомити їх із доступними інструментами впливу та формами соціально-політичної активності. До таких передусім належать мирні зібрання. Вони є не лише критерієм, за яким визначають рівень розвитку демократії у країні, але і надзвичайно дієвим способом громадського контролю за інститутами публічної влади. Поняття «мирне зібрання» охоплює будь-які заходи, що проводяться у публічних місцях у формі зборів, мітингу, демонстрації, пікетування, походу тощо.

Варто зауважити, що у багатьох зарубіжних демократичних країнах широкі можливості контролю громадськості правлячими колами, традиції публічної критики дій влади в засобах масової інформації, відбір професійно підготовлених осіб для керівництва і управління знижує ступень повсякденного залучення громадян у політичний процес. Іншими словами, в умовах високої гарантованості своїх політичних і цивільних прав люди досить раціонально ставляться до форм участі в політиці, довіряючи правлячим колам здійснювати повсякденні функції з управління державою і суспільством і залишаючи за собою право контролю й оцінки їхньої діяльності на виборах і референдумах.

З іншого боку, в європейських країнах все більше визнається необхідність запровадження законодавчих механізмів чи різноманітних моделей, які

сприятимуть участі громадськості. Вищезазначене варто запровадити і в українських реаліях.

Висновки. Таким чином, політична участь – це дії, за допомогою яких громадяни будь-якої політичної системи впливають або намагаються впливати на результати її діяльності. У цьому сенсі участь у політиці розуміється як один із засобів, використовуваних людиною для досягнення своїх власних, індивідуально усвідомлених цілей. Причому така форма реалізації особистих потреб формується в процесі взаємодії індивіда з урядом, органами влади, іншими політичними інститутами і силами. Протилежністю політичній участі є політична неучасть. Аналіз політичних процесів у демократичних країнах виявив те, що неучасть є показником не тільки пасивності або переконаності громадян у тому, що їхній голос нічого не змінить, але й поваги і довіри людей до своїх представників.

Отже, узагальнення численних форм, типів та моделей політичної участі дає змогу визначити, що участь громадянина в політичному житті може втілюватися у: голосуванні як центральному і найбільш масовому аспекті політичної участі в демократичних системах; участі в обговоренні законопроектів і політичного курсу країни; участі в масових діях; участі в кампаніях по збору підписів прихильників або супротивників певної політичної лінії; участі в діяльності політичних партій, профспілок, громадських організацій.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бабінов Ю. Громадянське суспільство та демократія участі. Севастополь : Вид-во Сев НТУ, 2017. 418 с.
2. Бортніков В. Демократія участі як суспільний феномен. *Сучасна укр. політика. Політика і політологія про неї*. 2018. № 12. С. 334-341.
3. Воронов І. Людина і політика. У пошуках гуманістичної альтернативи. Київ, 2004. 364 с.
4. Ротар Н. Перспективи політичної участі громадян України в контексті європейського досвіду Е-демократії. *Держава і право*. 2013. № 32. С. 484-491.
5. Ротар Н. Політична участь: теоретико-методологічні проблеми визначення поняття. *Держава і право : збірник наукових праць*. 2015. № 28. С. 646-653.
6. Divjak T. Public Participation in Decision-making: International Review of Legislative Framework with a set of best practices. NTIOS, December 2014. P. 45-53.

REFERENCES:

1. Babinov Yu. (2017) Hromadians'ke suspil'stvo ta demokratiia uchasti [Civil Society and Democracy of Participation]. Sevastolol : Sev. NTU, 2006, 418 p. [in Ukrainian].
2. Bortnikov V. (2018) Demokratiia uchasti iak suspil'nyj fenomen [Participation Democracy as a Social Phenomenon]. *Modern Contemporary Ukrainian. policy. Politics and political scientists about it*, 2008, № 12, P. 334-341. [in Ukrainian].
3. Voronov I. (2004) Liudyna i polityka. U poshukakh humanistychnoi al'ternatyvy [Man and politics. In search of a humanistic alternative]. Kiev, 2004. 364 p. [in Ukrainian].

4. Rotar N. (2013) Perspektyvy politychnoi uchasti hromadian Ukrainy v konteksti ievropejs'koho dosvidu E-demokratii [Perspectives of Political Participation of Ukrainian Citizens in the Context of European Experiences of E-Democracy]. State and Law, 2013, № 32, P. 484-491. [in Ukrainian].

5. Rotar N. (2015) Politychna uchast': teoretyko-metodolohichni problemy vyznachennia poniattia [Political participation: theoretical and methodologi-

cal problems of definition of definition]. State and Law: Sb. sciences ave, 2015, № 28, P. 646-653. [in Ukrainian].

6. Divjak T. (2014) Public Participation in Decision-making: International Review of Legislative Framework with a set of best practices [Public Participation in Decision-making: International Review of Legislative Framework with a set of best practices]. NTIOS, December 2014. pp. 45-53 [in English].

Political participation as a determining factor in the democratization of the political process

Kostelniuk Maryna Mykhailivna

Senior Lecturer
of the Department of Sociology
Petro Mohyla Black Sea
National University
68 Desantnykiv str., 10,
Mykolaiv, Ukraine

The specificity of the modern political process in Ukraine, one of the manifestations of which is the nature of interaction between the authorities and citizens, actualizes the problem of political, legal and institutional provision of citizens' participation in the political life of society. Indeed, today the representatives of state power do not actually recognize the political subjectivity of citizens in extra-electoral situations, which does not facilitate the assimilation of the last of the complex autonomous in essence and conventional in the form of political participation. Moreover, the fact of turning citizens into a resource of power leads to the search for an optimal model of political participation of citizens. The purpose of the article is to consider the issues of the phenomenon of political participation, the factors and conditions of its formation, the influence of civic activism on the process of formation of a democratic political regime. The methodological basis of the scientific article consists of general scientific methods of research and special methods, which are based on the modern scientific principles of management, political, sociological and related sciences. It is highlighted that participation of citizens in the political process should be based on the following principles: participation through the collection and transfer of views of various members of public organizations and interested citizens through public organizations in order to influence on the process of making political decisions; trust – as an honest interaction between political forces and society; responsibility and transparency from both the public and the state authorities at all stages of the activity; independence of public organizations; the principle of transparency, including timely public access to all documents, projects, decisions and conclusions that are relevant to the process of participation; the principle of impartiality, especially on the part of public organizations, since they have the right to act independently and to defend different positions before the authorities; principles of openness and accessibility, since participation processes should be open and accessible to all on the basis of agreed limits of participation; the principles of responsibility and effectiveness, in which the participation must be result-oriented, in order to have a real impact on the content, as well as the authorities should be responsible to society for the advancement of the processes and provide report on the results; the principles of non-discrimination, equal treatment and openness, namely equal access for all, including meeting the needs of minorities, persons in disadvantaged conditions, vulnerable or socially excluded persons or groups of persons wishing to take part; the principle of the independence of associations, including the refusal to impose the obligations of non-governmental organizations on participation in decision-making processes or the advocacy of certain positions.

Key words: political participation, political process, democratic transformations, public participation, democratic citizens, political subjectivity of citizens, political space.